

Արմեն Բադալյան
Պատմական գիտությունների թեկնածու
ՀՀ ԳԱԱ պատմության ինստիտուտ
armbad@mail.ru

ՀԿ(Բ)Կ ԿԵՆՏՐՈՆԻ ՆԱԽԱԳԱՅՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ԱՄԴԻՅ ԵՎ ԽՍՐՄ ԿԱԶՄԱԿՈՐՄԱՆ ՄԱՍԻՆ (1921–1922 ԹԹ.)*

Հիմնաբառեր. ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմ, նախագահություն և քարտուղարություն, Անդր-դաշնություն, ԽՍՀՄ, նիստերի արձանագրություններ, որոշումներ, քաղվածքներ:

Ներածություն

Անդրդաշնության և ԽՍՀՄ ձևավորման պատմության մասին ինչպես ԽՍՀՄ տարիներին, այնպես էլ՝ հետխորհրդային տարիներին մասնագետների կողմից գրվել են բազմաթիվ աշխատություններ, որոնք հարցը լուսաբանել են գրեթե բոլոր կողմերից:

Այդուհանդերձ, չնայած վերոնշյալին, ուսումնասիրվող հարցի վերաբերյալ մինչ օրս չեն հրապարակվել ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության և քարտուղարության որոշումները, առանց որոնց ուսումնասիրության ՀԿ(Բ)Կ քաղաքական պատմության ներկայացումը կլինի թերի և ոչ լիարժեք:

ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության և քարտուղարության որոշումները

Հայաստանի Հանրապետությունը խորհրդային պետություն հռչակելու մասին Հայիեղկոմի 1920 թ. նոյեմբերի 29-ի հռչակագիրը միաժամանակ ծրագրային փաստաթուղթ էր նոր իշխանության ներքին և արտաքին քաղաքականության մասին: Այնտեղ այլ հարցերի թվում շեշտվում էր, որ խորհրդային իշխանության շնորհիվ ընդմիջտ կվերանան վիճելի հարցերը Ադրբեջանի հետ: Հաջորդ օրը՝ նոյեմբերի 30-ին, «Բոլորին, բոլորին, բոլորին» ուղղված դիմումը ստորագրած Հայիեղկոմի անդամները Խորհրդային Հայաստանը տեսնում էին խորհրդային մյուս հանրապետությունների հետ միավորված՝ մեկ ընտանիքում (Ղազախեցյան 2006, 11):

Բնականաբար, միավորմանը կողմնակից էր նաև Խորհրդային Ռուսաստանի ղեկավարությունը, որն այդ հարցը քննարկեց 1921 թ. մարտի 8-ից 10-ը՝ ՌԿ(Բ)Կ 10-րդ համագումարում: Ազգային հարցի վերաբերյալ ընդունված բանաձևում արձանագրվեց խորհրդային հանրապետությունների անջատ գոյության աննպա-

* Ստացվել է 21.03.2023 թ., ուղարկվել է գրախոսման 23.03.2023 թ., ընդունվել է տպագրության 07.07.2023 թ.:

տակահարմարությունը և դրանց՝ պետական միավորման անհրաժեշտությունը, որի լավագույն ձև հանդիսանալու էր խորհրդային դաշնությունը (Հայոց պատմություն 2010, 402):

Խորհրդային հանրապետությունների միջև ձևավորվող փոխհարաբերությունները կարգավորվում էին կուսակցական կառույցների միջոցով: Ինչպես Հայկումկուսը, այնպես էլ՝ Խորհրդային Վրաստանի ու Խորհրդային Ադրբեջանի կոմկուսները հանդիսանում էին ՌԿ(բ)Կ՝ մարզային կարգավիճակ ունեցող տարածքային կազմակերպություններ և 1921 թ. մարտի 21-ին ստեղծված ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի կովկասյան բյուրոյի միջոցով ենթարկվում էին նույն Կենտկոմին: Հենց կովկասյան բյուրոն էր ղեկավարում Անդրկովկասի հանրապետությունների միջև ընթացող ինտեգրացիոն գործընթացը, որի առաջին քայլերը տնտեսական միություն ստեղծելն էր: Սույն փաստը արտացոլվեց 1921 թ. ապրիլի 9-ին կովկասյան բյուրոյի փաստացի ղեկավար Սերգո Օրջոնիկիձեի ուղղված Խորհրդային Ռուսաստանի ղեկավար Վլադիմիր Լենինի հեռագրում, ուր վերջինս պահանջում էր Անդրկովկասի համար ստեղծել մարզային տնտեսական մարմին, իսկ մի քանի օր անց էլ՝ ապրիլի 14-ին, Կովկասի կոմունիստներին ուղղված ծրագրային բնույթ կրող նամակում առաջ էր քաշում խորհրդային հանրապետությունների միջև դաշինք կնքելու գաղափարը (Լենին 1982, 237–240):

1921 թ. Խորհրդային Վրաստանը, Խորհրդային Ադրբեջանը Խորհրդային Հայաստանը շարունակում էին վարել իրարից մեկուսի տնտեսական քաղաքականություն, իրականացնել տարանջատ ֆինանսատնտեսական ու դրամավարկային քաղաքականություն, որից երեքն էլ տուժում էին (Хармандарян 1969, 198–199): Այսպիսով, Անդրկովկասի հանրապետությունների միջև ընթացող ինտեգրացիոն գործընթացը մեկնարկեց նրանց երկաթուղիների միավորման քայլով, քանզի երկաթգիծը միակ հանգույցն էր, որ իրականում կապում էր հանրապետություններին միմյանց, ինչպես նաև՝ խորհրդային Ռուսաստանի հետ:

Երկաթուղու և արտաքին առևտրի միավորման հարցերը քննարկվեցին 1921 թ. ապրիլի 6–7-ը Թիֆլիսում կայացած տնտեսական խորհրդակցությունում և ապրիլի 9-ին՝ Ադրկումկուսի կոմկուսի կենտկոմի պլենումում: Մի քանի օր անց՝ ապրիլի 14-ին, Բաքվում կայացած տնտեսական խորհրդակցության ժամանակ համաձայնեցվեց երկաթուղու միավորման հարցը և, երկու օր անց՝ ապրիլի 16-ին, Թիֆլիսում Խորհրդային Հայաստանը, Խորհրդային Վրաստանը, Խորհրդային Ադրբեջանը և Խորհրդային Ռուսաստանը պայմանագիր ստորագրեցին Անդրկովկասի երկաթուղիները միավորելու և տվյալ բնագավառում Խորհրդային Ռուսաստանի օգնության մասին (տե՛ս Образование СССР 1972, 198–199):

Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ Խորհրդային Հայաստանում նոր էր ավարտվել քաղաքացիական պատերազմը և Հայկումկուսն էլ նոր էր վերականգնում իր կառույցները ողջ երկրում, վերջինս Անդրկովկասյան հանրապետությունների ինտեգրացիոն գործընթացը քննարկման առարկա դարձրեց միայն մայիս ամսից:

1921–1922 թթ. ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը և քարտուղարությունը վերոնշյալ հարցերը քննարկել են ընդհանուր առմամբ մոտ 40 նիստում: Քննարկ-

ված հարցերը վերաբերել են վերոնշյալ հարցերի ինչպես կազմակերպչական, այնպես էլ՝ այդ միավորումները համապատասխան կադրերով համալրելու խնդիրներին:

ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը, առաջին անգամ 1921 թ. մայիսի 12-ի նիստում է քննարկել ինտեգրացիոն գործընթացի հարցը, երբ, լսելով ՌԿ(բ)Կ համառոտաստանյան կոնֆերանսի հարցը, որոշել է Սարգիս Կասյանին պատվիրակել մասնակցելու այդ հավաքին՝ միաժամանակ տեղեկացնելով Խորհրդային Ռուսաստանում Խորհրդային Հայաստանի լիազոր-ներկայացուցիչ Սահակ Տեր-Գաբրիելյանին, որ Ս. Կասյանի բացակայության դեպքում, ինքն է լիազորվում ներկայացնել ՀԿ(բ)Կ: Նույն որոշման 10-րդ կետով վերջինս միաժամանակ լիազորված էր ժողտնտխորհի համառոտաստանյան կոնֆերանսին ներկայացնելու Խորհրդային Հայաստանի ժողտնտխորհը (Հայաստանի ազգային արխիվ, այսուհետև՝ ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 4 և շրջ.), իսկ մի քանի օր անց, մայիսի 28-ին, նախագահությունը լիազորեց ԺԿԽ-ի նախագահ Ալեքսանդր Մյասնիկյանին կովկասյան բյուրոյի մոտակա միստում, այլ հարցերի թվում, օրակարգ ընդգրկել և պաշտպանել Խորհրդային Հայաստանի իշխանությունների դիրքորոշումը Անդրկովկասյան հանրապետությունների միջև գոյություն ունեցող մաքսատները վերացնելու և տնտեսական միավորման հարցերի վերաբերյալ (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 12):

Մաքսատների վերացման վերաբերյալ ընդունված որոշումները համընթաց էին Անդրկովկասի երեք հանրապետությունների միջև այդ պահին ընթացող գործընթացին, այն է՝ արտաքին առևտրի միավորմանը, որը տեղի ունեցավ 1921 թ. հունիսի 2-ին, երբ Բաքվում, երեք երկրների կողմից ստորագրված համաձայնագրով արտաքին առևտրի մարմինները միավորվեցին և ստեղծվեց արտաքին առևտրի միացյալ կոլեգիա: Վերջինս սկսեց ձևավորել իր ներկայացուցչությունները տարբեր երկրներում, այդ թվում Պարսկաստանում: Սույն երկրում նշյալ ներկայացուցչության հարցը քննարկման առարկա դարձավ ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի 1921 թ. հուլիսի 19-ի նիստում, որտեղ մասնավորապես քննարկվեց պարենի և առևտրի ժողկոմ Ալեքսանդր Բեկզադյանի արարքը: Վերջինս, առանց ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահության գիտության, վերացրել էր Պարսկաստանում ՀՄԽՀ արտաքին առևտրի ներկայացուցչությունը և ՀՄԽՀ ներկայացուցչին ընդգրկել Խորհրդային Ռուսաստանի միացյալ արտաքին առևտրի մարմնի կազմում: ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը, կանգնած լինելով կատարված փաստի առջև, ստիպված ընդունեց այդ նշանակումը, իհարկե, Ասքանազ Մոավյանին հանձնարարելով այդ հարցի կապակցությամբ պարզաբանումներ պահանջել Ալ. Բեկզադյանից (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 30–33): Ինչպես տեսնում ենք, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմին առավելապես հետաքրքրում էր հարցի այն կողմը, որ նշյալ գործողությունը կատարվել է առանց Կենտկոմի գիտության, և ոչ թե այն հանգամանքը, որ կատարվածի արդյունքում ՀՄԽՀ-ն զրկվել էր իր ինքնիշխանության մի գործիքից: Հարցի կապակցությամբ ավելացնենք, որ Ալ. Բեկզադյանը չպատժվեց, իսկ Կենտկոմի նախագահությունը նույն որոշմամբ դիմեց Պարսկաստանում գործող առևտրի միացյալ մարմնի ներ-

կայացուցությանը՝ առաջարկելով տվյալ երկրում հետայսու առևտուր անելիս առաջնորդվել ՀՄԽՀ առևտրատնտեսական շահերով:

Վերադառնալով երկաթուղիների միավորման խնդրին, նշենք, որ 1921 թ. սույն հարցը քննարկման հարց դարձավ ևս մեկ նիստում: Մասնավորապես, 1921 թ. օգոստոսի 2-ին, երբ ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը որոշեց երկաթուղիների միավորման հարցը քննարկել Անդրկովկասի հանրապետությունների տնտեսական խորհրդակցության առաջիկա նիստում (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 51), որը կայացավ Թիֆլիսում 1921 թ. օգոստոսի 7-ից 10-ը և սահմանեց երեք հանրապետությունների առաջիկա տնտեսական քաղաքականության հիմնական ուղղությունները: Այս քննարկումը, սակայն, ընդամենը հստակեցնելու էր միավորման գործընթացի որոշ հարցեր, քանզի ռազմավարական հարցը արդեն լուծված էր:

Անդրկովկասի տնտեսական միավորման գործընթացը չէր կարող ընթանալ առանց տնտեսական ղեկավար մարմնի ստեղծման: Այս խնդիրը լուծվեց Թիֆլիսում 1921 թ. օգոստոսի 12-ից 14-ը կայացած կովկասյան երկրամասային կուսակցական առաջին խորհրդակցության ժամանակ, երբ ստեղծվեց անդրկովկասյան հանրապետությունների տնտեսական բյուրոն: ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության որոշմամբ, նույն ամսվա 26-ին, Տնտեսական բյուրոյում ՀՄԽՀ ներկայացուցիչ նշանակվեց Ալ. Բեկզադյանը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 69):

ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը 1921 թ. ընթացքում տնտեսական այլ հարցեր այլևս չքննարկեց: Քննարկված հարցերի երկրորդ խումբը վերաբերում էր Անդրդաշնության կազմավորմանը:

Վերոնշյալ խնդրին էր նաև վերաբերում 1921 թ. նոյեմբերի 3-ին Բաքվում կայացած ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի կովկասյան բյուրոյի պլենումը, որին մասնակցում էր նաև ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի անդամ Վյաչեսլավ Մոլոտովը: Ալ. Մյասնիկյանին Շավա Էլիավայի նախապատրաստած և պլենումի ընդունած «Անդրկովկասյան հանրապետությունների դաշնության մասին» բանաձևով և որոշմամբ անհրաժեշտ էր համարվում անդրկովկասյան հանրապետությունների միջև ռազմաքաղաքական, ֆինանսատնտեսական և արտաքին քաղաքականության ոլորտների միավորման դաշնային միութենական պայմանագրի ստորագրումը և Միութենական խորհրդի ստեղծումը:

Կովկասյան բյուրոյի նշյալ պլենումի վերաբերյալ 1921 թ. նոյեմբերի 14-ին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության նիստում զեկուցումով հանդես եկավ Ալ. Մյասնիկյանը: Նախագահության որոշմամբ զեկույցը ընդունվեց ի գիտություն: Նույն որոշմամբ վերջինս հավանության արժանացրեց կովկասյան բյուրոյի պլենումի բոլոր որոշումները: Միաժամանակ, նախագահությունը ցանկություն հայտնեց, որպեսզի Անդրկովկասի հանրապետությունների դաշնությունը իր կազմում ընդգրկի նաև Կովկասի ինքնավար հանրապետությունները, մասնավորապես՝ Դաղստանը, Լեռնային Հանրապետությունը, Աբխազիան, Նախիջևանի երկրամասը և այլն: Կովկասյան հանրապետությունների դաշնային ձևի (սահմանադրության) որոշման հանձնաժողովի անդամ նշանակվեց Սարգիս Լուկաշինը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40, թ. 99):

Այս ընթացքում ինտեգրացիոն գործընթացի թափանիվը պտտվում էր մեծ արագությամբ: 1921 թ. դեկտեմբերի 7-ին կայացավ Անդրկովկասի առաջին կուսակցական համաժողովը, որը պատմագիտության մեջ անվանվում է Անդրկովկասի երկրամասային երկրորդ խորհրդակցություն: Մասնակցում էին Կովկասյան բյուրոյի անդամները, ԱդրԿ(բ)Կ-ից 17 պատվիրակ, ՀԿ(բ)Կ-ից՝ 11, ՎԿ(բ)Կ-ից՝ 16, ԱբխԿ(բ)Կ-ից՝ 3, Երիտկոմմիության Կովկասյան բյուրոյից՝ 14, ինչպես նաև՝ պատվիրակներ Անդրարհմիությունից, Կարմիր բանակից և Համառուսաստանյան արհմիությունների կենտրոնական խորհրդից: Համաժողովին ելույթ ունենալով, Ս. Օրջոնիկիձեն ներկայացրեց Անդրդաշնության ձևավորման գործընթացը: Նշենք, որ ելույթը կրում էր զուտ տեղեկատվական բնույթ և քննարկումներ նախատեսված չէին (Хармандарян 1969, 210):

Ինտեգրացիոն գործընթացի հաջորդ քայլերը վերաբերում էին ռազմական և արտաքին քաղաքականության ոլորտների միավորմանը:

Ռազմական ոլորտին էր վերաբերում 1921 թ. դեկտեմբերի 8-ին Թիֆլիսում ստորագրված «Համաձայնագիր Անդրկովկասի խորհրդային հանրապետությունների կառավարությունների և ՌՍԴԽՀ կառավարության միջև՝ ռազմածովային հարցերի վերաբերյալ» փաստաթուղթը (ՀԱԱ, ՄԺՀ, № 1, գ. 3, թ. 129): Ըստ համաձայնագրի՝ Անդրկովկասի երեք հանրապետությունների և Խորհրդային Ռուսաստանի զինված ուժերը միավորվում էին մեկ միասնական հրամանատարության ներքո՝ ի դեմս առանձին կովկասյան բանակի ռազմեղխորհրդի:

Կարճ ժամանակ անց ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոն որոշեց միութենական արտասահմանյան ներկայացուցչությունները ենթարկեցնել Խորհրդային Ռուսաստանի ներկայացուցչություններին: ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը նշյալ որոշումը 1921 թ. դեկտեմբերի 13-ին ընդունեց ի գիտություն (ՀԱԱ, ֆ. 1, գ. 1, գ. 40, թ. 107):

Այս ընթացքում արտասահմանյան մամուլը սկսել էր արձագանքել Անդրկովկասի հանրապետությունների միավորիչ շարժմանը, գտնելով, որ այդ միավորման մեջ Խորհրդային Հայաստանը լրիվ կկորցնի իր ունեցած ոչ լիարժեք անկախությունը: ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը չէր կարող անտեսել այս հանգամանաքը, ուստի, դեկտեմբերի 13-ի իր նիստում, լսելով Ս. Լուկաշինի հաղորդումը Անդրկովկասյան կուսակցական խորհրդակցության մասին հարցը, հանձնարարեց մամուլի օրգաններին լուսաբանել դաշնության գաղափարը, ինչպես նաև քննադատել դաշնակցական, մենշևիկյան և արտասահմանյան այլ լրատվամիջոցների «հակակեղծարար» հոդվածները Անդրդաշնության վերաբերյալ: Նույն որոշման 6-րդ կետով արհեստակցական միությունների համառուսաստանյան կենտրոնական խորհրդի կովկասյան բյուրոյում Խորհրդային Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհրդի ներկայացուցիչ առաջադրեց վերջինիս նախագահ՝ Խաչիկին (ՀԱԱ, ֆ. 1, գ. 1, գ. 40, թ. 109): Սա 1921 թ. վերջին որոշումն էր, երբ նախագահությունը քննարկում էր Անդրդաշնության կազմավորման խնդիրները:

Ինչ վերաբերում է ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությանը, ապա վերջինս 1921 թ. հարցին անդրադարձավ չորս անգամ, որոնցից երեքը վերաբերում էին կադրային խնդիրներին, այն էլ՝ այդ խնդիրները ոչ թե քարտուղարությունն էր լու-

ծում, այլ՝ փոխանցվում էին կամ ժողտնտխորհին կամ նախագահությանը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 44, թ. 17, 40, 43):

Անդրդաշնության կազմավորման նախապատրաստական աշխատանքների ուղղությամբ Խորհրդային Հայաստանում կատարվող հաջորդ քայլերը հանդիսացան Հայկոմկոմի և խորհուրդների առաջին համագումարները, առավել ևս, որ ՌԿ(Բ)Կ Կենտկոմի քաղբյուրոն 1921 թ. նոյեմբերի 29-ին միաձայն ընդունել էր բանաձև, որի կետերից մեկն այն էր, որ դաշնության հարցը պետք է լուծվեր հանրապետությունների խորհուրդների համագումարների միջոցով:

1922 թ. հունվարի 16-ին ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը հաստատեց կոմկոմի և խորհուրդների համագումարների օրակարգերը, որոնց համապատասխանաբար դ և ե կետերով քննարկվելու էին Անդրդաշնության մասին հարցերը: ՀԿ(Բ)Կ համագումարում հարցը ներկայացնելու էր Ալ. Մյասնիկյանը, իսկ խորհուրդների համագումարում՝ Ա. Մոավյանը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3, թ. 1):

Ինչպես ՀԿ(Բ)Կ առաջին, այնպես էլ՝ խորհուրդների համագումարը պաշտպանեցին Անդրդաշնության գաղափարը:

Անդրկովկասյան հանրապետությունների կոմկոմների համագումարների արդյունքները հանրագումարի բերեց Անդրկովկասյան կոմունիստական կազմակերպությունների առաջին համագումարը, որը տեղի ունեցավ 1922 թ. փետրվարի 18–22-ը: Համագումարը լուծարեց ՌԿ(Բ)Կ կովկասյան բյուրոն և ստեղծեց Անդրկովկասյան երկրամասային կոմիտեն: Համագումարը նաև հաստատեց միութենական պայմանագրի և բարձրագույն տնտեսական խորհրդի մասին դրույթները: 1922 թ. փետրվարի 23-ին հրավիրված Անդրերկկոմի առաջին իսկ նիստում որոշվեց գումարել երեք հանրապետությունների կենտրոնական գործադիր կոմիտեների ներկայացուցիչների լիազորված կոնֆերանս: ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության նիստում Անդրկովկասի կոմունիստական կազմակերպությունների առաջին համագումարի և ԿԳԿ-ի կայանալիք նիստերի մասին զեկուցմամբ հանդես եկավ Ալ. Մյասնիկյանը: Նշենք, որ զեկուցումը հնչեցվեց փակ դռների ետևում և ընդունվեց ի գիտություն (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3, թ. 6):

1922 թ. մարտի 11–12-ին Թիֆլիսում գումարվեց Խորհրդային Վրաստանի, Խորհրդային Հայաստանի և Խորհրդային Ադրբեջանի Կենտգործկոմների լիազորների կոնֆերանս, որը ճանաչվեց Անդրկովկասի բարձրագույն իշխանություն: Կազմակերպվեց գործադիր մարմին՝ Միութենական խորհուրդ, վերջինիս նախագահությունը (յուրաքանչյուր հանրապետությունից մեկ ներկայացուցիչ) և տնտեսական ղեկավար մարմին՝ Բարձրագույն տնտեսական խորհուրդ: Մարտի 12-ին կոնֆերանսն ընդունեց Անդրկովկասի Դաշնային խորհրդային Սոցիալիստական Հանրապետությունների Միության կազմավորման մասին Միութենական պայմանագիրը (Ղազախեցյան 2006, 237):

ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը դեռևս մարտի 7-ին վերոնշյալ Միութենական խորհրդի նախագահության անդամ էր առաջադրել Ալ. Մյասնիկյանին (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3, թ. 7):

Ավարտելով ձևավորման գործընթացը՝ Միութենական խորհուրդը սկսեց Անդրկովկասի մասշտաբով միավորել հանրապետությունների ժողկոմատները,

մասնավորապես՝ ֆինանսների, աշխատանքի, արտաքին գործերի, արտաքին առևտրի, բանվորա-գյուղացիական տեսչության և այլն: Իսկ նշյալ ժողովմատներին և միությունական այլ կառույցներին անհրաժեշտ էին ղեկավար կադրեր, որոնց էլ, հետագա մի քանի ամիսների ընթացքում, իր որոշումներով նշանակում էր ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը: Այսպես օրինակ. 1) 1922 թ. մարտի 29-ին Ա. Մոավյանը որպես ՀՄԽՀ ներկայացուցիչ նշանակվեց Անդրկովկասի արտակարգ տեսչական հանձնաժողովում, 2) մայիսի 6-ին Ս. Փիրումյանը՝ արտաքին առևտրի ժողովմատի կոլեգիայի անդամ, 3) հունիսի 16-ին Հ. Սուրխաթյանը՝ Միությունական խորհրդին առընթեր արտաքին հարաբերությունների խորհրդի անդամ, իսկ Ռ. Ոսկանովը՝ Անդրկովկասյան միության տնտեսական խորհրդակցության անդամ թուրքեստանում և այլն (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5, թ. 34):

Կադրային նշանակումներին զուգընթաց, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը նշյալ ժամանակահատվածում ամրապնդեց ինտեգրացիոն իր կապերը ոչ միայն հարևան հանրապետությունների, այլև՝ Խորհրդային Ռուսաստանի հետ: 1922 թ. օգոստոսի 12-ի նիստում, լսելով Խորհրդային Ռուսաստանի սոցալաժողովմատի ներկայացուցչի զեկուցումը այն մասին, որ իրենց երկրում սոցիալական ապահովության բոլոր կառույցները միավորել են մեկ մարմնում, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը որոշեց նույնը իրականացնել Խորհրդային Հայաստանում (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5, թ. 50):

Մի քանի օր անց, օգոստոսի 18-ին, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը, լսելով Թուրքիայում և Պարսկաստանում դիվանագիտական ներկայացուցչության մասին հարցը, որոշեց այդ երկրներում ունենալ Անդրդաշնության միության ընդհանուր ներկայացուցչություն, որտեղ Անդրկովկասի հանրապետությունները սեփական ներկայացուցիչ կարող էին ունենալ միայն խորհրդականի կարգավիճակով (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5, թ. 55):

1922 թ. երկրորդ կեսից ՌԿ(բ)Կ ղեկավարությունը գործնական քայլեր ձեռնարկեց ավարտին հասցնելու համար Խորհրդային Ռուսաստանի և խորհրդային մյուս հանրապետությունների հետ միջպետական փոխհարաբերությունների կարգավորման գործընթացը: Իր հերթին, 1922 թ. սեպտեմբերի 10-ին ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը պաշտպանեց Խորհրդային Ռուսաստանի հետ Անդրդաշնության միության քաղաքական տնտեսական սերտ միավորման գաղափարը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3, թ. 26):

Չմանրամասնելով այս ընթացքում ԽՍՀՄ կազմավորման վերաբերյալ Խորհրդային Ռուսաստանի ԺԿԽ-ի ղեկավար Վլ. Լենինի և ազգությունների ժողովում Ի. Ստալինի դիրքորոշումների տարբերությունը, նշենք, որ 1922 թ. հոկտեմբերի 6-ին, ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի պլենումը ընդունեց բանաձև, որը հրամայական էր համարում Խորհրդային Ռուսաստանի, Խորհրդային Ուկրաինայի, Խորհրդային Բելոռուսիայի և Անդրդաշնության միության միջև «Սոցիալիստական խորհրդային Հանրապետությունների Միություն» կազմում միավորվելու մասին պայմանագրի ստորագրումը: Պլենումը հանձնարարում է Իոսիֆ Ստալինի նախագահությամբ գործող հանձնաժողովին նախապատրաստել ԽՍՀՄ կազմավորման մասին օրենքի նախագիծ՝ այն խորհուրդների համագումարի միջոցով ընդունելու համար (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 177, թ. 75):

ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը 1922 թ. հոկտեմբերի 14-ին, լսելով խորհրդային հանրապետությունների միության և դաշնության մասին Ալ. Մյասնիկյանի զեկուցումը, այն ընդունեց ի գիտություն և որոշեց դաշնության մասին հարցը քննարկել ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի առաջիկա պլենումում (տես ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5, թ. 70):

Քանի որ ՌԿ(բ)Կ Կենտկոմի հոկտեմբերի 6-ի պլենումի որոշմամբ ԽՍՀՄ կազմավորման մասին հարցը պետք է ընդունեին հանրապետությունների խորհուրդների համագումարները, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը 1922 թ. նոյեմբերի 29-ին, լսելով ԽՍՀՄ-ի և Անդրդաշնության հանրապետության կազմավորման մասին հարցը, հաստատեց ՀՍԽՀ համագումարի օրակարգը, որը վերաբերում էր հենց խորհրդային հանրապետությունների միության կազմավորման հարցին: Սույն հարցի վերաբերյալ համապատասխան զեկուցմամբ հանդես էր գալու Ա. Մոավյանը (ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5, թ. 75): Նշենք որ ընդունված որոշումը վերջինս էր 1922 թ. ընթացքում, երբ ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը քննարկման հարց դարձրեց ԽՍՀՄ-ի և Անդրդաշնության հանրապետության կազմավորման գործընթացը:

Ինչ վերաբերում է ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի քարտուղարությանը, ապա այն, 1922 թ. ընթացքում Անդրդաշնության և ԽՍՀՄ կազմավորման հարցերի քննարկումների ժամանակ միայն կադրային նշանակումների խնդիրներ էր լուծում, բոլոր էական նշանակություն ունեցող հարցերը հասցեագրելով Կենտկոմի նախագահությանը:

Որպես ելույթի վերջաբան նշենք, որ 1922 թ. դեկտեմբերի 10–13-ը Բաքվում հրավիրված Անդրկովկասի խորհուրդների առաջին համագումարը Անդրկովկասի Սոցիալիստական Խորհրդային Հանրապետությունների Դաշնային Միությունը վերափոխեց Անդրկովկասի Սոցիալիստական Դաշնային Հանրապետության, ընդունեց նրա սահմանադրությունը և որոշեց միավորվել Խորհրդային Ռուսաստանի, Խորհրդային Ուկրաինայի և Խորհրդային Բելոռուսիայի հետ՝ ԽՍՀՄ կազմում: Նույն ամսվա 29-ին խորհրդային չորս հանրապետությունների պատվիրակությունների կոնֆերանսը հաստատեց ԽՍՀՄ կազմավորման մասին հռչակագրի և միութենական պայմանագրի նախագծերը: Հաջորդ օրը՝ նոյեմբերի 30-ին, նշյալ հանրապետությունների ներկայացուցիչները կնքեցին վերոհիշյալ նախագծերը, որոնք և հաստատվեցին նույն օրը հրավիրված ԽՍՀՄ խորհուրդների առաջին համագումարում:

Այսպիսով, ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի նախագահությունը և քարտուղարությունը Անդրդաշնության և ԽՍՀՄ ձևավորման ընթացքում չցուցաբերեցին ազգային շահերի պաշտպանությունից բխող յուրահատուկ քաղաքականություն: Նրանք մշտապես հանդիսացան վերադասի որոշումները ընդամենը դակող մի կառույց:

Հավելվածում հրապարակվող փաստաթղթերը, որոնք պահպանվում են Հայաստանի ազգային արխիվի համար 1 ֆոնդում, տպագրվում են առաջին անգամ՝ բնագրին հավատարիմ, ուղղագրական ու կետադրական մասնակի շտկումներով և ոճի պահպանմամբ: Նպատակ ունենալով ներկայացնել ՀԿ(բ)Կ Կենտկոմի ամբողջական քաղաքականությունը Անդրդաշնության և ԽՍՀՄ ձևավորման վերաբերյալ՝ հրապարակել ենք թեմային վերաբերող փաստաթղթային ողջ հա-

վաքաժուն, անգամ եթե փաստաթղթերը մասնակի են առնչվել բուն թեմային: Ներկայացվող փաստաթղթերը բաժանել ենք երկու մասի, որոնցից առաջինում հրապարակել ենք ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի նախագահության որոշումները, իսկ երկրորդում՝ քարտուղարության:

Հրապարակվող փաստաթղթերից քաղվածքաբար ներկայացրել ենք փաստաթղթերի միայն այն կետերը կամ ենթակետեր, որոնք վերաբերել են թեմային, իսկ երբ խոսքը վերաբերել է թեմային չառնչվող հարցերին, կատարել ենք կրճատումներ, որպիսիք չեն աղավաղում հավաքածուի բովանդակությունը: Կրճատումները նշվել են բազմակետերով: Տողատակում կատարել ենք որոշակի ծանոթագրություններ:

Հավելված

ՄԱՍ I

№ 1

ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 1 ЗАСЕДАНИЯ ЦК КПА

12.05.1921 г.

Ереван

Слушали

3. О всероссийской конференции Р. К. П.

Постановили

3. Делегировать т. Касьяна¹, но одновременно сообщить тов. С. Тер-Габриеляну², что в случае не присутствия т. Касьяна – уполномочивает его быть представителем К. П. А.

Слушали

10. О всероссийской конференции совнархозов³.

Постановили

10. Уполномочить т. С. Тер-Габриеляна.

Секретарь Г. Азатьян⁴

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 4 и об. Подлинник. Машинопись.

1 Սարգիս Հովհաննեսի Կասյան (իսկական անունը՝ Քոսյան, 28.01.1876–1937): Խորհրդային Հայաստանի կուսակցական և պետական գործիչ, եղել է Բաքվում ձևավորված Հայիեղկոմի նախագահը: Իր ստորագրությամբ հրապարակվեց Հայաստանում խորհրդային կարգեր հաստատվելու վերաբերյալ պատմական հռչակագիրը: Ջրաղեգրել է տարբեր պաշտոններ Խորհրդային Հայաստանում և Անդրդաշնությունում: Բռնադատվել է 1937 թ.:

2 Սահակ Միրզայի Տեր-Գաբրիելյան (27.02.1886–1937): 1920 թ. սեպտեմբերին նշանակվել է ՌԿ(Բ)Կ կենտկոմի անդամ, նոյեմբերին՝ Հայաստանում խորհրդային հանրապետության հռչակող հեղկոմի անդամ: 1920 թ. վերջից եղել է ՀՍԽՀ լիազոր ներկայացուցիչը Մոսկվայում, 1928–1935 թթ. Ս. Տեր-Գաբրիելյանը ՀԽՍՀ ժողկոմխորհի նախագահն էր, միաժամանակ՝ ԱՄԻԿ ՀԺԿԻ-ի նախագահի տեղակալը: Կյանքի վերջին տարիներին աշխատել է ԽՍՀՄ թեթև արդյունաբերության ժողկոմատում: Բռնադատվել է 1937 թ.:

3 Ժողովրդական տնտեսության խորհուրդ: Գործել է 1917–1932 թթ. և 1957–1965 թթ.: Նպատակ են ունեցել ա) շրջանի ընդհանուր տնտեսական սկզբունքային հարցերի լուծում, բ) տնտեսական շրջանների վառելիքահումքային, բանվորական ուժի և այլ խնդիրների պարզաբանում, գ) տնտեսական պատվերների բաշխման ծրագրերի կազմում և այլն:

4 Հայկ Նահապետի Ազատյան (25.09.1881–13.11.1964): ՀԽՍՀ պետական, կուսակցական և արհմիութենական գործիչ, ՀԿ(Բ)Կ Կենտկոմի անդամ: Ընտրվել է 1921-ի փետրվարի 6-ին, Երևանում, արհմիութենական առաջին կոնֆերանսում ստեղծված Հայաստանի արհեստակցական միությունների խորհրդի (ՀԱՄԽ) առաջին նախագահ:

№ 2
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 5
ЗАСЕДАНИЯ ЦК КПА

28.05.1921 г.
Ереван

Слушали

2. О вопросах, подлежащих внесению и разрешению на заседании Кавбюро – делает доклад тов. Лукашин⁵. – 1) О Зангезуре, 2) О границах трёх республик, 3) Об экспедиции заготовлении денежных знаков, 4) О взаимоотношениях с Нахкраем, 5) О снятии таможен, 6) О формах экономического объединения

Постановили

2. Поручить тов. Мясникяну защищать точку зрения ЦК КПА на указанные вопросы <на заседании> Кавбюро ЦК РКП.

Секретарь Г. Азатьян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 12. Подлинник. Машинопись.

№ 3
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 12
ЗАСЕДАНИЯ ЦЕНТРАЛЬНОГО КОМИТЕТА

27.06.1921 г.
Ереван

Слушали

3. О Закавказской железнодорожной конференции в Тифлисе.

Постановили

3. Сообщить А. Бекзадяну и А. Шавердову принять участие в работе конференции от Экономического совета Армении.

Секретарь Г. Азатьян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 21. Подлинник. Машинопись.

№ 4
ՔԱՂՎԱԾՔ ՀԿ(Բ)Կ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՆԻՍՏԻ № 15 ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

19.07.1921 թ.
Երևան

Լսեցին

1. Ընկեր Ղազարյանի նշանակումի մասին արտ[աքին] առևտրի Անդրկով[կասի] միացեալ մարմնի մէջ

2. Մէր դիրքը դէպի միացեալ արտ[աքին] առևտրի մարմինը

Որոշեցին

1. Կանգնած լինելով կատարված փաստի առաջ, ընդունել նշանակումը, միաժամանակ յանձնարարելով ընկ. Միավեանին⁶ ամսիս 20 խօսել ընկ. Ալ. Բէքզադեանի⁷ հետ այդ

5 Սարգիս Լուկաշին (Սրապիոնյան) (12.01. 1885–1937): Հայ խորհրդային կուսակցական և պետական գործիչ, 1922–1925 թթ. ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի նախագահ: Հետագա տարիներին պաշտոններ է գրադեցրել Անդրդաշնության ղեկավար մարմիններում: Բռնադատվել է 1937 թ.:

6 Ասքանազ Մոավյան (21.12.1885–23.10.1929): Կուսակցական և պետական գործիչ: 1920 թ. նոյեմբերին եղել է ՀՍԽՀ հեղկոմի կազմում, 1921–1923 թթ.՝ ՀՍԽՀ արտաքին գործերի ժողկոմ: 1923–1929 թթ. եղել է ՀՍԽՀ լուսավորության ժողկոմ և Ժողկոմխորհի նախագահի տեղակալ:

7 Ալեքսանդր Հարությունի Բեկզադյան (15.09.1879–1938): կուսակցական և պետական գործիչ: Եղել է ՀՍԽՀ արտգործոժողկոմ, 1926–1930 թթ.՝ Անդրդաշնության Ժողկոմխորհի

մասին, թէ ինչ հանգամանքներ ստիպեցին նրան, առանց Կ.Կ գիտության, վերացնել Հայաստանի արտաքին առևտրի ներկայացուցչությունը Պարսկաստանում և նշանակել ընկ. Ղազարեանին միացյալ արտ[քին] առևտրի մարմնի մեջ:

2. Պահանջել, որ Անդրկովկասի] միացեալ արտ[աքին] առևտրական մարմինը իր գնումները Պարսկաստանում գլխավորապէս Հայաստանի համար կատարի և նրա կազմը ուժեղացնել այնպիսի ներկայացուցիչներով, որոնք կարողանան վարել այս քաղաքականությունը և կատարեն Հայաստանի խորհր[դային] իշխանության յատուկ առևտրական պատվերները:

Քարտուղար Հ. Ազատեան

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց.1, գ. 40, թ. 32-33: Բնագիր: Ձեռագիր:

№ 5

**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 19 ЗАСЕДАНИЯ ЦК КПА**

02.08.1921 г.
Ереван

Слушали

1. Доклад т. Мясникяна

Постановили

1. в) Вопрос об объединении З[акавказских]Ж[елезных]Д[орог] поставить на предстоящем экономическом совещании З[акавказских] Республик.

Секретарь Авис

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 51. Подлинник. Рукопись.

№ 6

**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 24 ЗАСЕДАНИЯ ЦК**

26.08.1921 г.
Ереван

Слушали

2. О занятиях партийного совещания Закавказских организаций, (Делает доклад т. Лукашин)

Постановили

2. а) Наметить представителем на Экономическом Бюро т. А. Бекзадяна.

Секретарь Авис

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 69. Подлинник. Рукопись.

№ 7

**ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 28 ЗАСЕДАНИЯ ЦК КПА**

19.09.1921 г.
Ереван

Слушали

2. Доклад полномочного представителя в РСФСР тов. Саака Тер-Габриеляна.

Постановили

2. а) Полномочное представительство оставить с прежними политическими и экономическими правами.

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 84. Копия. Рукопись.

նախագահի տեղակալ և առևտրի ժողկոմ: 1930-1934թթ.՝ ԽՍՀՄ դեսպանը Նորվեգիայում, 1934-1937թթ.՝ Հոնգարիայում: Բնադրատվել է 1938թ.: Հետմահու արդարացվել է:

№ 8
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 34
ЗАСЕДАНИЯ ЦК КП АРМЕНИИ

14.11.1921 г.
Ереван

Слушали

1. Доклад т. А. Мясникяна⁸ о пленуме ЦК РКП Кавбюро.

Постановили

1. Доклад принять к сведению. Одобрить все постановления Кавбюро ЦК РКП, выразить пожелания свести в орбиту Федерации Закавказских Республик также все автономные республики Кавказа: Дагестан, Горскую Республику, Абхазию, Нахкрай и другие. В комиссию по определению форм (конституции) Федерации Кавказских Республик назначить тов. Лукашина, возложив обязанности его в ЦК на тов. Аvisa.

Управдел ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 99. Подлинник. Машинопись.

№ 9
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 36 ЗАСЕДАНИЯ ЦК

30.11.1921 г.
Ереван

Слушали

2. О делегировании представителя на парт. совещание Закавказских Республик по вопросу федерации Закавказья.

Постановили

2. Поручить Секретариату ЦК при получении дополнительных сведений о дне созыва, количестве представительстве из Армении созвать срочное заседание ЦК, в тоже время обратиться к Укомам наметить представителей на утверждение ЦК, а также Совпрофу.

Управдел ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 103. Подлинник. Машинопись.

№ 10
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 39
ЗАСЕДАНИЯ ЦК КП АРМЕНИИ

13.12.1921 г.
Ереван

Слушали

5. Постановление политбюро ЦК РКП о том, что представители союзных республик за границей, подчиняются представителю Р.С.Ф.С.Р.

Постановили

5. Принять к сведению.

Управдел ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 107. Подлинник. Машинопись.

8 Ալեքսանդր Ֆյոդորի Մյասնիկյան, կեղծանուն՝ Մարտունի (09.02.1886–22.03.1925): Պետական և կուսակցական գործիչ: 1921–1922 թթ.՝ ՀՍԽՀ ժողկոմխորհի առաջին նախագահ: 1922 թ. մարտից՝ նորաստեղծ Անդրդաշնության գործկոմի նախագահներից մեկը, իսկ հետո՝ ՌԿ(բ)կ Անդրերկրկոմի առաջին քարտուղարը: Զոհվել է 1925 թ. մարտի 22-ին՝ Թիֆլիսի օդանավակայանում՝ օդանավի վթարից:

№ 11
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 41 ЗАСЕДАНИЯ ЦК

23.12.1921 г.
Ереван

Слушали

1. Доклад т. Лукашина о партсовещании Закавказских организаций.

6. О представительстве Совпрофа Армении в Кавбюро ВЦСПС и ВСНХ Армении

Постановили

1. Доклад принять к сведению. Поручить редакциям газет освятить идею федерации в контр-ложивых статей по поводу федерации заграничной печати дашнаков, мвншевики и т.д.

6. Предложить фракции Совпрофа Армении выставить кандидатов в кавбюро ВЦСПС представителя Совпрофа Армении т. Хачиева...

Управдел ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 40, л. 109. Подлинник. Машинопись.

№ 12
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 1
ЗАСЕДАНИЯ ЦК КП АРМЕНИИ

16.01.1922 г.
Ереван

Слушали

2. О партсъезде.

Постановили

2. Порядок дня:

д) О советском строительстве и федерации Закавказских республик (Мясникян)

Слушали

3. О съезде Советов Армении.

Постановили

3. Порядок дня:

а) О федерации Закавказских республик (Мравян)

Секретарь ЦК Ави⁹

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 3, л. 1. Подлинник. Машинопись.

№ 13
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА
№ 6 ЗАСЕДАНИЯ ЦК

28.02.1922 г.
Ереван

Слушали

9. Информационный доклад тов. Ал. Мясникяна о работах Закав[казского] партсъезда и о предстоящей конференции ЦИК-ов Закавказья. (Доклад сделан при закрытых дверях).

Постановили

9. Доклад принять к сведению.

Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 3, л. 6. Подлинник. Машинопись.

⁹ Ավիս (Ավետիս) Սողոմոնի Նուրիջանյան (03.12. 1896–1938): Պետական և կուսակցական գործիչ: 1921–1923 թթ. ՀՍԽՀ ներքգործողկոմ: 1923–1930 թթ. տարբեր պաշտոններ է զբաղեցրել ԽՍՀՄ տարբեր վայրերում: Բռնադատվել է 1937 թ.: Մահացել է բանտում 1938 սեպտեմբերի 16-ին:

№ 14
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 7
ЗАСЕДАНИЯ ПЛЕНУМА ЦК

07.03.1922 г.
Ереван

Слушали

2. О выборе представителей в объединенный Закавказский Совет от Армении

Постановили

2. В президиум объединенного Закавказского Совета предложить кандидатуру тов. А. Мясникяна, а на пост Комис. обвнешторга кандидатуру тов. Ал. Бекзадяна.

Против кандидатуры т. Атарбекова на пост Рабкрина Закавказского не возражать.
Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 3, л. 7. Подлинник. Машинопись.

№ 15
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 6
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК

29.03.1922 г.
Ереван

Слушали

14. О назначении представителя Армении в Чрезвычайную Инспекционную Комиссию Закавказья.

Постановили

14. В Чрезвычайную Инспекционную Комиссию от Армении ввести т. Мравьяна.

Управдел ЦК

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 8. Подлинник. Машинопись.

№ 16
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 18
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

06.05.1922 г.
Ереван

Слушали

7. О представлении от Армении кандидатов на посты члена коллегии Наркомвнешторга, Замнаркомфина, Замнаркомрки и Замнаркомпочтеля Союзного Совета.

Постановили

7. На пост члена коллегии Наркомвнешторга выдвинуть кандидатуру т. Симоника Пирумова, Замнаркомфина т. С. Касьяна или Орбелова безпартийного.

Секретарь ЦК Иоаннисян¹⁰

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 23. Подлинник. Машинопись.

¹⁰ Աշոտ Գաբրելիի Հովհաննիսյան (17.06.1887–30.06.1972): Պետական և կուսակցական գործիչ, պատմաբան: Զբաղեցրել է ՀԽՍՀ առաջին լուսժողկոմի պաշտոնը: 1921–1927 թթ. եղել է ՀԿԿ Կենտկոմի առաջին քարտուղար:

№ 17
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 20
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

17.05.1922 г.
 Ереван

Слушали

10. О включении ЧОН Армении в состав ЧОН РСФСР и получении соответствующих инструкции, имущества и военного снаряжения.

Постановили

10. Телеграфировать в Москву тов. С. Тер-Габриеляну, возбудить вопрос перед подлежащими органами о включении ЧОН¹¹ Армении в состав ЧОН РСФСР и получении имущества и снаряжения.

Секретарь ЦК Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 25 об. Подлинник. Машинопись.

№ 18
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 21
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

20.05.1922 г.
 Ереван

Слушали

4. Предложение Закавказского Союзного Совета о выдвижении кандидата на пост Нарвоенкома Армении

Постановили

4. Вопрос этот поставить на заседании Пленума ЦК.

Секретарь ЦК Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 26. Подлинник. Машинопись.

№ 19
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 23
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

25.05.1922 г.
 Ереван

Слушали

4. Доклад тов. Мясникова об урегулировании тарифного вопроса на Закавказских железных дорогах и о постановлении Союзного Совета по этому вопросу.

Постановили

4. Доклад принять к сведению, а копию постановления передать Совнаткому Армении.

Слушали

5. Доклад тов. Мясникова о работах Заккрайкома и Союзного Совета и о политическом положении Закавказья.

Постановили

5. Доклад принять к сведению.

Секретарь ЦК Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 28-29. Подлинник. Машинопись.

11 Части особого назначения – հատուկ նշանակության զորամասեր: Հակահեղափոխության դեմ պայքարի համար ստեղծված և միայն կոմունիստներից բաղկացած ռազմական միավորումներ, որոնք առաջին անգամ ստեղծվել են Խորհրդային Ռուսաստանում, իսկ Հայաստանի Հանրապետության խորհրդայնացումից հետո նաև՝ Խորհրդային Հայաստանում: Լուծարվել են 1925թ.:

№ 20
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 28
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

16. 06. 1922 г.
Ереван

Слушали

6. О выдвижении кандидатуры от Армении в Совет по внешним отношениям по делам Армении.

Постановили

6. Выдвинуть кандидатуру т. Сурхатяна.

Слушали

8. О назначении представителя Армении в экономсовещание ФЗССР в Туркменистане.

Постановили

8. Выдвинуть кандидатуру т. Рубена Восканова, находящегося в Туркестане.

Секретарь ЦК КПА Авис

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 34. Подлинник. Машинопись.

№ 21
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 33
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

17. 07. 1922 г.
Ереван

Слушали

5. Об организации Правления Закавказских железных дорог.

Постановили

5. В правление Зак жел. дорог выдвинуть от Армении кандидатуры инженера Тер-Микаэляна.

Секретарь ЦК Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 43. Подлинник. Машинопись.

№ 22
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 37
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

01. 08. 1922 г.
Ереван

Слушали

4. Доклад т. Генкина о финансовой политике и о запросах Союзного Совета и Наркомфина Союзного Совета о финансовом положении Армении и о размере денежных средств для Армении.

Постановили

4. Предложение т. Генкина с поправками т. Лукашина принять.

Слушали

6. О делегировании представителя Армении в Краевую Тарифную Комиссию.

Постановили

6. Делегировать т. Мишу Атабекова.

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 49. Подлинник. Машинопись.

№ 23
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 40
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

12. 08. 1922 г.

Ереван

Слушали

1. Доклад Уполномоченного Наркомсобеза РСФСР тов. Жемайтес-Кревнейтес о необходимости объединения всех видов социального обеспечения работы как в Закавказском масштабе, так и в масштабе всей советской федерации.

Постановили

1. Считать целесообразным согласование работы Собезов ССРА и РСФСР и вести ее на тех же началах, что и РСФСР, объединив все виды социального обеспечения в одном Наркомате. Признать желательным заключение соглашения между Наркоматом Собеза ССРА и РСФСР по вопросу о применении предыдущего положения.

Секретарь ЦК Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 50. Подлинник. Машинопись.

№ 24
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 41
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

18. 08. 1922 г.

Ереван

Слушали

1. О командировании в Москву тов. Мравьяна для переговоров по вопросам о финансах республики и о содержании Армянской Красной Армии.

Постановили

1. Командировать т. Мравьяна в Москву сроком до конца сентября.

Слушали

2. Вопрос о дипломатических представительствах в Турции и Персии.

Постановили

2. Считать необходимым в Турции и в Персии иметь общее представительство от федерации ССР Закавказья предоставив право заинтересованным республикам иметь своих представителей в качестве советников.

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 55. Подлинник. Машинопись.

№ 25
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 42
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

22. 08. 1922 г.

Ереван

Слушали

1. Телеграмму Заккрайкома о немедленном снятии пограничных рогаток и всяких ограничений стесняющих перевозку продуктов и товаров.

Постановили

1. Принять к сведению и исполнению.

Управделами ЦК КПА

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 57. Подлинник. Машинопись.

№ 26
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 51
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА [ЦК КПА]

14.10.1922 г.
Ереван

Слушали
4. Доклад тов. Мясникова по вопросу о союзе советских республик и федерации.
Постановили
4. Доклад принять к сведению. Вопрос о федерации обсудить на предстоящем пленуме ЦЕКА КПА.
Секретарь ЦК КПА Меграбян

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 70. Подлинник. Машинопись.

№ 27
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 55
ЗАСЕДАНИЯ ПРЕЗИДИУМА ЦК КПА

29.11.1922 г.
Ереван

Слушали
1. Порядок дня съезда Советов.
Постановили
Утвердить следующий порядок дня и доклады.
1. Доклад о Союзе Сов. Республик – т. Мравьян.

Секретарь ЦК КПА Меграбян

НАА, ф. 1, оп. 2, д. 5, л. 75. Подлинник. Машинопись.

ՄԱՍ II

№ 1
ՔԱՂՎԱԾՔ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԿՈՄՈՒՆԻՍՏԱԿԱՆ ԿՈՄԻՏԵԻ
ՔԱՐՏՈՒՂԱՐՈՒԹՅԱՆ ՆԻՍՏԻ № 7 ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

26.07.1921 թ.
Երևան

Լսեցին
3. Կովկասեան Հանրապետութիւնների տնտեսական խորհրդակցութեան ներկայացուցիչ ուղարկելու հարցը:
Որոշեցին
3. Հանձնարարել տվարխոգին ուղարկելու մասնագետ ներկայացուցիչ:
Քարտուղար Ավիս
ՀԱԱ, ֆ. 1. ց. 1, գ. 44, թ. 17: Բնագիր: Ձեռագիր:

№ 2
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 16
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

02.12.1921 г.
Ереван

Слушали
13. Об отправке одного представителя Совпрофа Армении в Кавбюро ВЦСП.
Постановили
13. Предложить Совпрофу наметить одного представителя и одного кандидата и представить на утверждение ЦК.

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 44, л. 40. Подлинник. Машинопись.

№ 3
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 19
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК

21. 12. 1921 г.
 Ереван

Слушали

1. О представительстве Совпрофа Армении в Кавбюро ВЦССП и ВСНХ.

Постановили

1. Вопрос этот перенести на заседание ЦК.

Слушали

3. О съезде компартий Закавказских республик.

Постановили

3. Перенести на заседание ЦК с внесением порядок дня вопрос съезда: 1) О федерации. 2) о съезде советов Закавказских республик, 3) перевыборы Кавказского Краевого Комитета.

Слушали

11. О совещании редакторов Закавказских республик.

Постановили

11. Представителями от центральной прессы назначить тов. тов. Ханояна и Касьяна, которым предложить по окончании совещания или одному с докладом, или же при-
 слать пол[ный] доклад о совещании.

Управделами

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 44, л. 43. Подлинник. Машинопись.

№ 4
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 1
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК

09. 01. 1922 г.
 Ереван

Слушали

2. О съезде Компартии Закавказских Республик.

Постановили

2. Предложить всем Укомам, чтобы на съезд Компартии Закавказских Республик вы-
 брали представителей на узконференциях по норме из 150 членов и кандидатов – 1 делегата.

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 2. Подлинник. Машинопись.

№ 5
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 18
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК

10. 05. 1922 г.
 Ереван

Слушали

1. О превращении Арменты в отдел Кавроста.

Постановили

1. Запросить Закрайком об основаниях превращения Арменты в отдел Кавроста.

Слушали

4. Доклад т. Саакяна и письмо представителя Дорпрофсожат Гаспаряна о положении южной железно-дорожной линии и служащих ее: о необходимых изменениях в составе Алепольского Учпрофсожа и Дорпрофсожа, а также Управления Закжелдорогами и о пере-
 смотре вопроса о т. Людвиге Казаряне.

Постановили

Весь материал о состоянии южной железно-дорожной линии представить в Закрай-
 ком и просить поставить на обсуждение Пленума Закрайкома. Вопрос о тов. Людвиге каза-
 ряне вновь поставить на заседание Президиума ЦК

Секретарь ЦК КПА Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 20. Подлинник. Машинопись.

№ 6
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 3/7
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА

06.02.1922 г.
Ереван

Слушали

9. О конференции профсоюзов Армении

Постановили

9. Утвердить порядок дня в следующем порядке:

3) *Объединение Закавказск[их] профдв[ижений] и орг[анизационных] вопросов.*

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 4 об. Подлинник. Машинопись.

№ 7
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 4/9
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК

08.02.1922 г.
Ереван

Слушали

9. О представителях Учпрофсожа Армении в Закдорпрофс[оюзе].

Постановили

9. Предложить Совпрофу выдвинуть кандидатов, сообщить, что ЦК имеет в виду т.т. Авакимова и Кузнецова.

Управделами ЦК

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 7. Подлинник. Машинопись.

№ 8
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 19
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК

15.05.1922 г.
Ереван

Слушали

1. О тов. Симонике Пирумяне.

Постановили

1. Тов. С. Пирумяна рекомендовать в Центральный Закавказский Кооператив.

Секретарь ЦК КПА А. Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 22 об. Подлинник. Машинопись.

№ 9
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 24
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

07.06.1922 г.
Ереван

Слушали

20. Письмо тов. А. Мясникова о назначении тов. Иваняна членом коллегии Наркомвнешторга Союзного Совета.

Постановили

20. Вопрос этот перенести на заседание Пленума ЦК.

Секретарь ЦК КПА А. Иоаннисян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 25 об. Подлинник. Машинопись.

№ 10
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 25
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

14.06.1922 г.

Ереван

Слушали

6. Предложение Союзного Совета о делегировании представителя Армении на совещание по вопросу о транспорте.

Постановили

6. Принять к сведению.

Секретарь ЦК Авис

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 30 об. Подлинник. Машинопись.

№ 11
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 33
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

21.09.1922 г.

Ереван

Слушали

2. О заместителе представителя в Союзном Тарифном Совете.

Постановили

2. Сообщит, что заместитель не может быть дан за неимением свободных товарищей.

Секретарь ЦК Меграбян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 39. Подлинник. Машинопись.

№ 12
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 36
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

04.10.1922 г.

Ереван

Слушали

9. О представителе в Союзном Тарифном Совете.

Постановили

2. Назначить т. Агаронова.

Секретарь ЦК КПА Меграбян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 42. Подлинник. Машинопись.

№ 13
ВЫПИСКА ИЗ ПРОТОКОЛА № 40
ЗАСЕДАНИЯ СЕКРЕТАРИАТА ЦК КПА

19.10.1922 г.

Ереван

Слушали

6. О ликвидации миссии в Тегеране.

Постановили

2. Вопрос перевести в Президиум СНК с предложением ликвидировать эту миссию к 1 ноября и выдвинуть кандидатуру одного Советника в Закпредставительстве. также признать необходимым выдачу 3200 туманов для ликвидации долгов. Весь имеющийся материал о миссии послать в СНК.

Секретарь ЦК КПА Меграбян

НАА, ф. 1, оп. 1, д. 7, л. 47. Подлинник. Машинопись.

ՕԳՏԱԳՈՐԾՎԱԾ ՍԿԶԲԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Արխիվային փաստաթղթեր

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 40:

ՀԱԱ, ՄԺՀ (միկրոժապավենների հավաքածու), № 1, գ. 3:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 7:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 1, գ. 44:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 3:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 5:

ՀԱԱ, ֆ. 1, ց. 2, գ. 177:

Գրականություն

ՂԱԶԱԽԵՑՅԱՆ 2006 – Ղազախեցյան Վ., Հայաստանը 1920–1940 թթ., Երևան, 2006:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ IV – Հայոց պատմություն, հատոր IV, Երևան, 2010:

ԼԵՆԻՆ 1982 – Լենին Վ., ԵԼԺ, հ. 43, Երևան, 1982:

ОБРАЗОВАНИЕ СССР 1972 – Образование СССР, Москва, 1972.

ХАРМАНДАРЯН 1969 – Хармандарян С. В, Ленин и становление Закавказской федерации: 1921–1923, Ереван, 1969.

Армен Бадалян

Кандидат исторических наук

Институт Истории НАН РА

armbad@mail.ru

ПОСТАНОВЛЕНИЯ ПРЕЗИДИУМА И СЕКРЕТАРИАТА ЦК КП(б)А ОБ ОБРАЗОВАНИИ ЗСФСР И СССР (1921–1922 ГГ.)

Ключевые слова: ЦК КП(б) Армении, президиум и секретариат, Закавказская Федерация, СССР, протоколы заседаний, решения, выписки.

В декларации от 29 ноября 1920 г. о провозглашении Республики Армения советским государством отмечалось, что благодаря советской власти спорные вопросы с Азербайджаном уйдут в прошлое раз и навсегда, а члены Армянского революционного комитета (Армревкома) видели советскую Армению объединенной в одну единую семью с другими советскими республиками.

Руководство Советской России также являлось сторонником за объединение. В резолюции, принятой на 10-м съезде РКП(б), отмечалось нецелесообразность раздельного существования советских республик и необходимость их государственного объединения, лучшей формой которого будет Советская Федерация.

Сформирующиеся между советскими республиками взаимоотношения регулировались через партийные структуры. Интеграционным процессом, протекающим между республиками Закавказья, руководило Кавказское бюро ЦК РКП(б), первыми шагами которого было создание экономического союза. Интеграционный процесс между республиками Закавказья начался с объединения их железных дорог, а затем и внешней торговли.

Вышеуказанные вопросы в 1921–1922 гг. были обсуждены президиумом и секретариатом ЦК КП(б) Армении в общей сложности примерно на 40 заседаниях. Об-

суждаемые вопросы относились как к упомянутым выше организационным вопросам, так и к проблемам пополнения этих объединений (ЗСФСР и СССР) соответствующими кадрами.

Все важные вопросы обсуждались на заседаниях президиума ЦК КП(б) Армении, а секретариат решал только вопросы кадровых назначений.

Следует отметить, что на протяжении всего процесса формирования ЗСФСР и СССР ни президиум, ни секретариат ЦК КП(б) Армении не высказали противоположной позиции по какому-либо вопросу, представленному ЦК РКП(б), и всегда оставались в роли безмолвного исполнителя.

Armen Badalyan

PhD in History

Institute of History NAS RA

armbad@mail.ru

DECISIONS OF THE PRESIDIUM AND SECRETARIAT OF THE CENTRAL COMMITTEE OF THE COMMUNIST (BOLSHEVIK) PARTY OF ARMENIA ON THE BIRTH OF THE TSFSR AND THE USSR (1921–1922)

Keywords: Central Committee of C(B)PA, Presidium and Secretariat of CC of C(B)PA, Transcaucasian Federation, USSR, minutes of sessions, decisions, excerpts.

On November 29, 1920, the Revolutionary Committee of Armenia (Revkom) published a decree declaring Armenia a Soviet state. In the decree it was mentioned that with the establishment of Soviet power all disputes with Azerbaijan will end forever. The members of the Revkom foresaw Soviet Armenia united in one family with other Soviet republics.

The leadership of Soviet Russia was also for the union of Soviet states. The resolution of the 10th Congress of the Communist (Bolshevik) Party of Russia stressed the inconvenience of separate existence of Soviet republics and the necessity of their unification in a single state structure, the best form of which was to be the Soviet Federation.

The relations between the Soviet states were regulated by the Communist (Bolshevik) Party organs. The Caucasian Bureau of C(B)PR was heading the integration process between the three Soviet republics of Transcaucasia. The first step was to create economic union between them. The integration process started with the unification of railways of these three states, to be followed by steps to unify their foreign trade.

In 1921–1922, the Presidium and Secretariat of C(B)PA have discussed these matters in approximately 40 sessions. The discussions included not only the organizational aspects of these matters, but also problems of securing with cadres the two federal state structures (the Transcaucasian Soviet Federal Socialist Republic and the Union of Soviet Socialist Republics).

All important issues were discussed in the sessions of the Presidium of the Central Committee of C(B)PA; the Secretariat dealt with cadres' appointment issues.

It is worth to notice that during the whole process of formation of TSFSR and USSR neither the Presidium, nor the Secretariat of the CC of C(B)PA rejected to any of the issues presented by the CC of C(B)PR, that is they played only the role of unconditional performer of the orders of the center in Moscow.